

**Industrializare și schimbări sociale.
Nașterea și dezvoltarea clasei muncitoare
din România (1855-1914)**

Alin Burlec

Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

2024

Cuprins

Abrevieri	i
Introducere	I
Capitolul 1	
Aspecte ale modernizării în context internațional	1
1.1. Modernizarea	3
1.2. Industrializarea	8
1.3. Clasa și conștiința de clasă	23
1.4. Apariția și dezvoltarea organizațiilor muncitorești în context european	38
Capitolul 2	
Dezvoltarea industriei în spațiul românesc.	
Între dezbateri teoretice și politica de industrializare	53
2.1. Dezbaterile cu privire la rolul industriei în societatea românească	53
2.2. Dezvoltarea industrială a României până la izbucnirea Marelui Război	75
2.3. Clasa muncitoare în statisticile vremii	82
Capitolul 3	
Lumea clasei muncitoare: Organizațiile muncitorești din România	99
3.1. Asociațiile de ajutor reciproc	103
3.2. Apariția și dezvoltarea organizațiilor sindicale	109
3.2.1. Sindicatele și rolul lor în grevele din România	127
3.3. Începutul organizării corporatiste în România (1902-1914)	132
3.4. Începutul organizării cooperativelor și a băncilor muncitorești în România	146
Capitolul 4	
Muncitorii și politica în perioada antebelică	153
4.1. Încercarea social-democraților români de creare a unei subculturi socialiste	158
4.2. Naționalismul și clasa muncitoare	172
4.3. Între anarhism și social-democrație. Influența anarhiștilor asupra clasei muncitoare din România până la 1914	185

Capitolul 5

Elitele politice și clasa muncitoare	201
5.1. Reacția statului față de problema muncitorească	202
5.2. Opera de legiferare în domeniul muncii	222

Capitolul 6

Industrializarea și apariția unei mișcări socialiste în Galați și Brăila ca efect al modernizării	241
6.1. Statistici privind industrializarea și numărul muncitorilor din cele două orașe	241
6.2. Apariția organizațiilor muncitorești până la 1900	248
6.3. Mișcările muncitorești și socialiste până la începutul Marelui Război	255
6.4. Clasa muncitoare din portul Brăila	265

Concluzii	271
Anexe	279
Note	315
Bibliografie	361

Capitolul 1:

Aspecte ale modernizării în context internațional

Istoria socială este una dintre cele mai întâlnite subdomenii ale istoriei, cunoscând o traiectorie ascendentă în Occident, în special în primele trei decenii ale perioadei postbelice, însă a rămas un model istoriografic viabil până în zilele noastre. Scopul principal al acestui model istoriografic este studierea unor categorii sociale mai largi, în contrast cu studiul elitelor politice sau a unor personalități din trecut. Istoriei clasei muncitoare i s-a acordat un spațiu generos de studiu de către istorici care au abordat acest model de analiză, atât în Occident, cât și în statele comuniste, chiar dacă metodele de cercetare, dar și scopul final al studiilor au fost diferite.

Sfârșitul secolului al XIX-lea a dus la primele dezbateri importante între adepții noului mod de a scrie istorie și cei ai istoriei evenimentiale. Având originile în Germania, disputa metodologică a durat, în linii mari, între 1890 și 1970. Cel care a început această dispută a fost Karl Lamprecht, el folosind metoda interdisciplinarității în studiul istoriei. De cealaltă parte a Oceanului Atlantic, mai mulți cercetători precum Frederik J. Turner cu articolul *Social Forces in American History* publicat în anul 1911, au pus în discuție bazele europene ale sistemului politic american. Ei au încercat să arate faptul că societatea americană a fost influențată în primul rând de factori interni, mai ales economici și de mediu¹.

Perioada interbelică a adus câteva schimbări importante în cadrul istoriei sociale, iar ascensiunea acestui subdomeniu a continuat după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. În primul rând, în anul 1935 a fost înființat *International Institute for Social History*, primul institut destinat acestui model istoric². În al doilea rând, un grup de istorici francezi au înființat *Annales d'histoire économique et sociale* în anul 1929 și au început să cerceteze exclusiv subiecte caracteristice istoriei sociale. Reprezentanții Școlii Analelor au fost primii istorici sociali care au ocupat poziții importante în mediul academic, începând cu perioada postbelică³.

Membrii Școlii Analelor au dominat instituțiile istorice din Franța, însă lucrurile au stat cu totul diferit în Marea Britanie. Cei mai cunoscuți istorici sociali au fost marxiști, iar în anul 1952 au pus bazele revistei *Past and Present*, unul dintre scopurile noii publicații fiind continuarea contactelor cu istoricii din Estul Europei sau cu cei non marxiști. O parte din cercetătorii britanici au fost

membrii ai Partidului Comunist al Marii Britanii, care a fondat și un cerc de studii cu denumirea de *Grupul istoricilor Partidului Comunist*. Spre deosebire de cazul francez, doar Eric Hobsbawm și George Rudé au reușit să obțină poziții în mediul academic, însă doar începând cu anii '60 ai secolului al XX-lea, în cazul celui din urmă doar în Australia⁴.

Universitățile germane au fost mai conservatoare în adoptarea istoriei sociale, astfel că doar în anii '60 ai secolului al XX-lea a apărut o nouă generație deschisă acestui model de cercetare. Dictatura nazistă, războiul, procesul de denazificare și reconstrucția Germaniei de Vest a întârziat adoptarea noilor metode și teorii. Cu toate acestea, istoricii germani au adus contribuții importante începând cu deceniul șapte, mai ales prin modelul *Gesellschaftsgeschichte* (istoria societății) sau varianta germană a „istoriei de jos”, denumită *Alltagsgeschichte*⁵.

Începutul istoriei sociale moderne din România poate fi plasat în secolul al XIX-lea. Personalități importante ca A. D. Xenopol (*Noțiunea valorii în istorie*) sau Nicolae Blaremburg (*Essai comparé sur les institutions et le sloi de la Roumanie depuis les temps plus reculés jusqu'à nos jours*) au adus contribuții notabile acestui subdomeniu în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primii ani ai veacului următor. Perioada interbelică a fost una dintre cele mai fecunde pentru istoria socială din România, unde istorici precum Constantin C. Giurescu, I.C. Filitti, Nicolae Iorga sau Gheorghe Brătianu, dar și sociologi precum Constantin Dobrogeanu-Gherea, Dimitrie Gusti ori Ștefan Zeletin au publicat studii de anvergură pe teme foarte variate⁶.

Venirea comuniștilor la putere a întrerupt brusc evoluția istoriei sociale în România, cei mai mulți cercetători fiind epurați de noul regim, iar unii, precum Gheorghe Brătianu sau Lucrețiu Pătrășcanu, au murit în închisoare. Cercetările au fost îngreunate de interzicerea sociologiei între 1948-1965 și 1977-1989. Anii '60-'70 un cunoscut o relaxare relativă a restricțiilor, fiind publicate lucrări pe teme variate, cum ar fi relațiile agrare, procesul de industrializare, apariția burgheziei și a clasei muncitoare. Ascensiunea național-comunismului din ultimul deceniu al regimului a încetinit dezvoltarea istoriei sociale, lucrări mai importante au putut fi publicate doar în domeniul istoriei culturale, a istoriografiei sau istoriei intelectuale⁷.

Schimbările sociale reprezintă un subiect căruia, sub diferite aspecte, istoricii sau sociologii i-au acordat o importanță deosebită⁸, iar datorită faptului că unele concepte folosite sunt utilizate cu diferite sensuri, unele clarificări sunt necesare. Capitolul de față începe cu o scurtă analiză teoretică a modernizării, concept selectat mai ales datorită modelului descriptiv pe care îl adoptă.

Următoarele două subcapitole se referă la industrializare și conceptul de clasă socială, cu accent pe clasa muncitoare, ele fiind două din părțile specifice modernizării și esențiale pentru un studiu al apariției acestui grup într-o țară aflată la începutul industrializării. În ultima parte am inclus și o scurtă analiză a organizațiilor muncitorești, mai ales a sindicatelor, acestea fiind definitorii pentru mai toate studiile de istorie socială a muncitorimii. Nu în ultimul rând, am optat pentru introducerea unor scurte descrieri a evoluției industrializării, apariției clasei muncitoare și a organizațiilor acesteia în patru state europene, pentru a înțelege mai bine contextul internațional, deoarece istoria clasei muncitoare din România nu este doar o istorie națională sau locală.

Schimbarea socială a devenit un subiect de studiu începând cu secolul al XIX-lea, semnalând și începutul sociologiei ca știință de sine stătătoare, ca urmare a numeroaselor schimbări aduse de industrializare. Schimbarea socială reprezintă orice modificare sesizabilă în timp și care are un efect de lungă durată asupra unei societăți⁹. Fiind un termen care descrie o categorie largă de fenomene, de la modificări ale sistemului politic, dreptului, economiei, organizării sociale etc., sociologii și mai apoi istoricii au dezvoltat propriile teorii care să explice o parte a acestor evoluții. În acest context, utilizarea conceptului de „modernizare” este utilă, deoarece este mai descriptiv și include mai multe caracteristici pe care o societate aflată în plină schimbare le dobândește. În acest capitol nu vor fi analizate din punct de vedere teoretic toate caracteristicile modernizării, ci doar cele care au directă legătură cu procesul apariției clasei muncitoare în România.

1.1. Modernizarea

Conceptul de modernizare a apărut în Statele Unite ale Americii în anii '50 și are la bază caracteristici preluate de la Max Weber și Karl Marx. De la primul a fost preluată ideea de cumulare a dezvoltării istorice, iar de la cel de-al doilea a fost preluată noțiunea de progres istoric, însă fără a fi nevoie de o revoluție care să impulsioneze schimbarea. Apărut în contextul Războiului Rece, conceptul pune sub o singură umbrelă mai multe aspecte precum schimbările economice, sociale, politice și culturale. Întregul proces era învâluit într-o aură de optimism căci era prezentat ca fiind o formă de progres fără violență și o alternativă la marxismul ce se baza pe ideea de revoluție ca motor al schimbării¹⁰. Contextul era unul potrivit căci decolonizarea odată începută, a diminuat importanța fostelor imperii europene și a deschis calea confruntării dintre SUA și Uniunea Sovietică pentru influența în noile state din Asia și Africa¹¹.

Fiind un termen foarte des întâlnit în articolele de specialitate ale istoricilor, sociologilor, dar folosit și de către publicul larg,

modernizarea este înțeleasă în diferite moduri, astfel că există mai multe definiții ce pot fi grupate în două categorii: definiții generale și specifice.

O definiție generală este dată, printre alții, de Alberto Martinelli, el prezentând modernizarea ca fiind suma tuturor proceselor la scară mare prin care o societate dobândește unele caracteristici economice, sociale, politice și culturale tipice modernității¹². Robbie Shilliam oferă, la rândul său, o definiție generalistă, modernizarea fiind procesul de tranziție de la o societate tradițională spre una modernă¹³. Aceste definiții sunt apropiate de modul în care publicul larg înțelege termenul, chiar și Dicționarul Explicativ al Limbii Române prezintă modernizarea ca fiind o adaptare la cerințele prezentului¹⁴.

Unele clarificări conceptuale se bazează pe chestiuni mai specifice. Marion Levy se concentrează asupra uneltelor folosite de o societate dată și de modul de producere al energiei¹⁵. Pe baza acestei definiții, o societate nemodernă se bazează pe tracțiunea animală sau energia produsă de forțe precum vântul sau apa și tinde să fie stagnantă ori cu o creștere lentă, uneltele folosite pentru producție fiind rudimentare și fixe¹⁶. De aici reiese faptul că schimbarea tehnicii de producție a bunurilor și de producere a energiei ocupa un loc primar, astfel industrializarea este procesul care trebuie urmărit pentru a vedea dacă o anumită societate este mai aproape de tradițional sau modern. Aceasta, totuși, nu neagă descrierea mai generală a procesului menționat anterior, deoarece industrializarea însăși este un proces la baza căruia se întrepătrund schimbări diferite.

Cu alte cuvinte, modernizarea reprezintă suma schimbărilor dintr-o societate, din care rezultă un nou tip de organizare socială. Principalele aspecte ale acestui proces sunt:

- Dezvoltarea științei și tehnologiei, acestea devenind principalele motoare ale creșterii economice și schimbării sociale;
- Industrializarea: noile tipuri de mașinărie și de creare a energiei ce dezvoltă în mod semnificativ capacitatea de producere a bunurilor, de schimb al acestora și de creștere a serviciilor, atât sub aspect cantitativ, cât și valoric;
- Formarea progresivă a unei piețe capitaliste la nivel global și dezvoltarea interdependenței economice dintre diferite state și chiar regiuni ale lumii;
- Creșterea diviziunii în diferite sfere sociale, un exemplu în acest sens fiind diviziunea muncii. Această schimbare creează noi forme de putere și conflicte sociale;
- Transformarea sistemului de clasă și creșterea mobilității sociale. În acest caz, importanța și numărul țăranilor scade în detrimentul clasei muncitoare și a celei de mijloc. Cea din

- urmă cunoaște și un proces de diversificare;
- Dezvoltarea sistemului politic atât prin apariția statului-națiune modern și secular, care cunoaște o creștere a birocrăției, dar și geneza, iar mai apoi amplificarea mișcărilor de mobilizare politică precum partidele și diferitele asociații care apără interesele membrilor și ajută la crearea unor identități colective;
 - Secularizarea sau „dezvrăjirea lumii”: emanciparea societății civile, sustragerea cunoștințelor științifice de sub controlul autorităților religioase și trecerea credinței în sfera privată;
 - Apariția unor valori specifice modernității cum ar fi individualismul, utilitarismul și raționalismul;
 - Dezvoltarea centrelor urbane prin migrația unei părți importante a populației rurale către acestea;
 - Trecerea vieții de familie în sfera privată, izolarea sa de controlul social al comunității și separarea căminului de locul de muncă;
 - Democratizarea educației și apariția culturii și consumului de masă;
 - Dezvoltarea unor modalități de comunicare ce va cuprinde și va uni oameni și societăți disparate;
 - Organizarea timpului conform cerințelor producției industriale și a pieței mondiale¹⁷.

Punctele menționate mai sus întăresc afirmația conform căreia modernizarea este un termen-umbrelă ce acoperă o gamă largă de schimbări sociale, iar sub acest aspect rezidă atât unul dintre atuurile conceptului, cât și unul dintre dezavantaje. Conceptul poate fi util căci include mai multe tipuri de schimbări și ajută la compararea unei societăți ce se află în stadii diferite de modernizare, dar în același timp doar descrie acest proces și nu aduce explicații privind cauzalitatea¹⁸. Cu toate acestea însă, în cazul de față, faptul că modernizarea se bazează mai mult pe descrierea procesului constituie un avantaj, deoarece oferă un context suficient de larg pentru a fixa schimbările sociale care au dus la apariția și dezvoltarea unei clase muncitoare în România. Chestiuni legate de cauzalitate vor fi prezentate doar la acele aspecte care sunt de interes pentru tema lucrării, cum ar fi industrializarea, apariția clasei muncitoare sau unele aspecte legate de dezvoltarea birocrăției, în special cea care afectează lumea muncitorilor (inspectori de fabrică, sistemul de asigurări sociale, asociații muncitorești apropiate de stat).

Societatea românească se afla la începutul modernizării. Cel mai avansat proces a fost acela al construirii statului-națiune și a birocrăției aferente. Cu toate acestea, o parte din caracteristicile menționate mai sus se aflau, în cel mai bun caz, într-o primă fază evolutivă. O piață capitalistă era în plină formare, deși o parte a

țăranimii încă era autarhică. Odată cu apariția primelor fabrici întâlnim și diviziunea muncii, însă în același timp au continuat să existe un număr important de mici ateliere, caz în care căminul nu era în separat de locul de muncă. Clasele sociale moderne încep să se contureze, însă țăranimea a continuat să fie de departe grupul cel mai numeros, astfel că nivelul urbanizării era unul dintre cele mai reduse din Europa. Democratizarea educației a început încă din perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza, dar nivelul analfabetismului a rămas unul ridicat. Cultura și consumul de masă apar doar în ultima parte a secolului al XIX-lea în principalele centre urbane din țară ca urmare a dezvoltării mijloacelor de comunicare. Unele caracteristici ale modernizării nu și-au făcut apariția până la 1914, un exemplu fiind dezvoltarea științei și rolul acesteia în creșterea economică, deoarece economia românească a avut în continuare nevoie de tehnologie și muncitori calificați din afara țării.

Apărut în mediul academic american sub influența Războiului Rece, conceptul se dorea a fi un model de urmat pentru noile state care și-au obținut independența. Din acest motiv el este cunoscut și sub denumirea de *occidentalizare*, căci doar Vestul (SUA și apusul Europei) aveau caracteristicile unei societăți moderne. Ideea de dezvoltare, care în fond înseamnă compararea societății moderne vestice cu restul, nu este doar o idee actuală, analizele de acest fel au existat încă din secolul al XIX-lea, atât în Occident, cât și în societățile din Estul Europei, printre care și România.

Preluarea ideilor modernizatoare de către noile state din Balcanii secolului al XIX-lea nu se rezumă la simplul transfer de idei și practici dinspre centru spre periferie, ci la preluarea unor modele care mai apoi au fost adaptate societăților balcanice. În unele cazuri adaptarea a rezultat într-un nou model ce seamănă foarte puțin cu originalul¹⁹. Tradiționalismul și modernitatea nu sunt tot timpul văzute ca fiind în antiteză, deoarece cultura locală a influențat foarte mult componentele modernității²⁰. Adaptarea la specificul local nu este doar o caracteristică a Balcanilor sau estului european în general, deoarece și țări pe care nu ne-am feri să le considerăm moderne au avut un traseu puțin diferit, un exemplu fiind Danemarca care și-a păstrat caracterul agrar pentru o perioadă mai lungă de timp, deși făcea parte din rândul țărilor dezvoltate²¹.

Conceptul este destul de des întâlnit în România, atât în scrisul istoric, cât și cel sociologic²², cele mai multe fiind asemănătoare în principalele puncte, descriind calea modernizării românești și adaptarea ideilor din Occident. O abordare interesantă este cea a Manuelei Boacă²³, deoarece face conexiuni cu teoria dependenței apărută în America de Sud. Comparația are unele merite, ambele regiuni fiind sub influența vest europeană și amândouă, la un moment dat, au ajuns în semi-periferie, adică au reușit să exporte in-

fluență politică și economică. Studiile de istorie culturală²⁴ și cele de istorie a istoriografiei²⁵ au folosit, de asemenea, acest concept, chiar dacă nu au fost oferite precizări conceptuale.

Din punct de vedere al periodizării, multiplele transformări sociale și economice ce țin de modernizare nu au o dată exactă la care au început, cu atât mai mult cu cât o parte din procesele modernizatoare precum ar fi apariția sistemului capitalist sau a științei moderne au parcurs diferite perioade de dezvoltare care au ținut chiar secole. Pentru țările din Estul Europei ce au început să se modernizeze mai târziu și unde prefacerea a început de sus în jos în mai toate domeniile, lucrurile stau puțin diferit. În cazul Principatelor Române fiind chiar prezentate diverse date. I.C. Filitti, deși nu folosește termenul de modernizare, argumentează faptul că influențele occidentale au apărut în Principate după tratatul de la Karlowitz din 1699. Penetrarea acestor influențe s-a făcut prin circulația unor cărți franțuzești, venirea unor emisari diplomatici, emigranți, negustori sau intelectuali greci și fiii de boieri care studiau în străinătate²⁶. Sorin Alexandrescu consideră că modernizarea în cele două Principate românești a început la 1821 și până la Marele Război au existat două perioade distincte. În prima perioadă, cuprinsă între 1821 și 1866, agenții modernizării își îndreaptă mesajul direct spre „popor” cu obiectivul de a răspândi ideile liberale, o conștiință națională modernă și eliminarea suzeranității impusă de Imperiul Otoman. În ce-a de-a doua perioadă, cuprinsă între 1866-1914, agenții modernizării își îndreaptă discursul spre grupuri sociale mai bine conturate²⁷. Liviu Antonesei oferă un punct de plecare asemănător și anume anul 1821 când modernizarea a început în mod ideatic, pe când în mod practic doar de la 1859-1864²⁸.

Faptul că modernitatea s-a manifestat în mod diferit în funcție de regiuni nu înseamnă că este un concept mai puțin util, astfel că tocmai această varietate și proces de transfer dinspre centru spre periferie reprezintă unul din punctele importante ale cercetării, deoarece cu ajutorul metodei comparative putem observa mai bine unele aspecte caracteristice transpunerii modernității în context românesc. În cazul Principatelor, dar și în restul Europei de Est, aceasta a fost un proces de sus în jos inițiat în special de cercuri din mica nobilime. Cu toate acestea, în ultima treime a secolului al XIX-lea un nou grup apare pe scena politică și culturală a României. Acesta își va îndrepta discursul nu înspre clasa de mijloc, ci înspre o altă clasă care se afla în formare, și anume clasa muncitoare. Împreună cu o parte a grupului menționat, vor înființa asociații politice și sindicate, acestea oferind o alternativă la modelul modernității așa cum era el văzut de majoritatea elitelor existente. Caracteristic socialiștilor este faptul că, spre deosebire

de liberalii și conservatorii vremii, ei doreau o modernizare de jos în sus, însă, la rândul lor s-au inspirat tot după un curent doctrinar occidental. O altă parte a clasei muncitoare va acționa într-un mod diferit și va sprijini principalii actori politici și economici.

Clasa muncitoare din România apare până la urmă într-un context diferit față de clasa muncitoare din Marea Britanie, Rusia, Franța sau Germania, iar crearea și dezvoltarea sa a fost marcată de variațiile modernizării. Nu în ultimul rând, clasa muncitoare trebuie văzută nu doar ca un agent pasiv ce este influențat de diferite curente, ci și ca un grup care a încercat să influențeze acest proces, chiar dacă în majoritatea cazurilor succesul a fost limitat.

1.2. Industrializarea

Industrializarea a fost privită în istoriografia perioadei postbelice sub diferite aspecte: economice, sociale și tehnice. Importanța acestora variază în funcție de autor, astfel că definițiile fenomenului nu sunt asemănătoare. Din acest motiv, în cele ce urmează vor fi prezentate cele mai importante definiții și explicații ale fenomenului industrial.

Eric Hopkins a prezentat o definiție succintă, el concentrându-se pe schimbările macroeconomice, mai precis pe trecerea de la o economie agrară la una bazată pe industrie și comerț²⁹, aceasta fiind și definiția utilizată în limbajul comun³⁰. Eric Hobsbawm pune accentul pe creșterea industrială, fenomen posibil datorită unor transformări economice și sociale. Pentru istoricul britanic creșterea economică e fenomenul principal, însă ea trebuie să aibă la bază o tehnologie foarte diferită față de cea din trecut. Manchester este pentru Hobsbawm modelul revoluției industriale și nu Birmingham care, deși producea mai mult la 1850 decât cu un secol înainte, folosea un proces tehnologic ce nu a fost schimbat în mod radical³¹.

De cealaltă parte, Jürgen Kocka consideră că industrializarea este un fenomen socio-economic complex care are la bază trei factori principali: inovația în tehnologie și organizare, folosirea unor noi surse de energie (cărbune, electricitate) și nu în ultimul rând răspândirea fabricilor³². David Landes face o diferențiere între revoluția industrială ca proces economic și Revoluția Industrială ca proces istoric. Primul, scris cu minuscule, este caracterizat de inovațiile tehnologice care au transformat economia, în timp ce procesul istoric, cel scris cu majuscule, este fenomenul care a început în Marea Britanie în secolul al XVIII-lea și care mai apoi s-a răspândit pe continentul European și în câteva zone din afara acestuia. Schimbările aduse de procesul economic au fost vaste și au schimbat modul de viață al omului occidental, societatea în care trăia, dar și relațiile dintre el și ceilalți oameni³³.

LIBRIS | we know books

Cu toate că pe parcursul lucrării va fi folosit atât termenul de „industrializare”, cât și pe cel de „revoluție industrială”, cei doi termeni au același sens, iar acest lucru este subliniat de mai toți istoricii, există însă și unele diferențe de abordare. Oamenii secolului al XIX-lea erau conștienți de faptul că evoluția economică și schimbările legate de aceasta sunt mai rapide decât în trecut, astfel că termenul de „revoluție” începe să fie alăturat industrializării. Cu toate acestea, istoricii postbelici se împart în două școli de gândire. Pe de-o parte avem un grup care consideră că, într-adevăr, societatea a trecut printr-o revoluție industrială, adică printr-o schimbare masivă într-un timp istoric scurt. Pe de altă parte, alți istorici studiază cauzele economice, sociale, tehnologice sau chiar schimbările de mentalitate și ajung la concluzia că, pentru ca industrializarea să aibă loc, a fost nevoie ca societatea să treacă prin anumite schimbări care au făcut posibilă dezvoltarea economică începută în spațiul englez din secolul al XVIII-lea.

Susținătorii unei creșteri graduale a economiei inițiată înainte de deceniile șase și șapte ale secolului al XVIII-lea, atunci când marea majoritate a istoricilor consideră că a început industrializarea, nu contestă neapărat faptul că începând cu această dată a avut loc o creștere notabilă și că schimbările sociale devin evidente, ci susțin că înainte a existat o perioadă de acumulare a unor condiții care au pregătit transformările economice și sociale de mai apoi. Întorcându-ne la exemplul britanic, activități economice specifice industriei mari existau cu mult înainte de mijlocul secolului al XVIII-lea în minerit și manufacturi, în timp ce în alte domenii precum ar fi cizmăria sau producerea de mănuși, activitățile economice și-au păstrat caracterul medieval până târziu în secolul al XIX-lea. Nu ar fi greșit să susținem că procesul industrializării britanice a început în secolul al XVI-lea sau poate chiar înainte³⁴.

Dintre toate lucrările care pun în evidență acest curent istoriografic, cea a lui W.W. Rostow, de la începutul anilor '60 este una dintre cele mai cunoscute, deoarece nu este doar un studiu de istorie economică, ci și un manifest de dezvoltare pentru țările care în deceniul șapte al secolului al XX-lea, începeau lungul drum spre dezvoltarea susținută. Cartea a fost, așa cum reiese și din titlu, un manifest care dorea să arate faptul că Occidentul putea contribui la dezvoltarea țărilor din lumea a treia³⁵ și implicit la limitarea expansiunii comuniste. Rostow a creat cinci faze de dezvoltare prin care toate societățile trebuie să treacă pentru a ajunge la nivelul celor industrializate, iar acestea erau: societatea tradițională, condițiile dezvoltării, dezvoltarea, drumul spre maturitate și perioada consumului de masă. Autorul identifică perioada tradițională ca fiind cea în care știința newtoniană nu fusese încă descoperită iar producția, comerțul și urbanizarea depindeau de războaie, re-

colte sau epidemii, în timp ce mobilitatea socială pe verticală era extrem de scăzută. Perioada precondițiilor apare după dezvoltarea științei, iar comerțul internațional se dezvoltă și creează competiție între state. Perioada dezvoltării este extrem de importantă, fiind și un punct de cotitură în istoria evoluției economice în care creșterea devine noua normă iar unele domenii industriale se dezvoltă extrem de rapid. În etapa următoare, instituțiile se schimbă pentru a nu încetini dezvoltarea, unele industrii apar în timp ce altele devin istorie, iar statul care trece prin această etapă începe să producă bunuri pe care înainte nu le fabrica. În ultima etapă, care la data publicării lucrării cercetătorului american, fusese atinsă în totalitate doar de SUA, oamenii încep a cheltui veniturile nu doar pe bunurile de bază, iar în cadrul forței de muncă domină persoanele care lucrează în birouri și muncitorii înalt calificați³⁶.

Un alt adept al dezvoltării graduale a Europei Occidentale este Bernard Smales, el argumentând faptul că încă din secolul al X-lea Europa cunoaște o creștere a activității economice din diferite orașe. Această dezvoltare a fost accelerată de descoperirea noilor teritorii și aducerea metalelor prețioase din colonii în metropolele europene, iar în cazul Angliei o perioadă de creștere economică care a început încă din secolul al XVI-lea. Mai mult, existența unor întreprinderi de mari dimensiuni în minerit și manufactură este amintită înainte de startul revoluției industriale³⁷. Existența unei lungi perioade preindustriale care a pregătit într-un fel sau altul boom-ul economic ulterior este caracteristic adeptilor dezvoltării graduale, însă unii istorici vin cu noi argumente care se bazează pe existența unor alte „revoluții” sau pe dezvoltarea științei, în special chimia, matematica și fizica.

La începutul anilor '70, Franklin Mendels, Charles și Richard Tilly au venit cu ideea unei perioade numită „protoindustrializare” care avea ca temă principală existența unor schimbări în sistemul de producție a bunurilor din lumea rurală. Mendels a făcut distincția între *industria casnică* (cottage industry) ce presupunea producerea unor bunuri de către țărani, realizate în cadrul familiei pe parcursul perioadei în care nu munceau pe câmp și protoindustrie, care presupunea ca țăranii să producă bunuri pe care le vindeau comercianților care la rândul lor le vindeau mai departe și astfel produsele zonelor rurale ajungeau pe piețele externe. Comercianții nu jucau doar rolul de cumpărători, ei de asemenea alimentau producătorii „protoindustriali” cu materiile prime necesare³⁸.

O abordare asemănătoare are și Jan de Vries, însă el pleacă de la observația că cel puțin până la 1820 nu există date care să arate o creștere substanțială a salariilor, însă cu toate acestea există dovezi că oamenii dețin din ce în ce mai multe bunuri, iar această tendin-